

УДК 159.922/.923-053.88:[37.015.3:005.32]

П 18

Тетяна ПАРТИКО

МОТИВАЦІЯ САМОСТАВЛЕННЯ ОСІБ ЛІТНЬОГО ВІКУ, ЗАЛУЧЕНИХ ДО ОРГАНІЗОВАНОГО НАВЧАННЯ

Досліджено мотиваційні чинники формування когнітивного, емоційного та конативного компонентів самоствавлення в осіб літнього віку, які залучені до організованого навчання. Виявлено, що найбільше мотиваційних впливів зазнають конативна та когнітивна складові самоствавлення. З'ясована роль мотивів комфорту, спілкування, загальної активності, творчої активності та соціального статусу у формуванні самоствавлення.

***Ключові слова:** самоствавлення, мотивація, пізня дорослість, навчання.*

Постановка проблеми. Початок ХХІ ст. позначився зростанням ролі осіб літнього віку у житті суспільства, їхнім впливом на соціально-політичні процеси. На перший план виступила проблема використання фізичного та інтелектуального ресурсу людей похилого віку в різних сферах життєдіяльності. Відтак феномен «активної старості» почав привертати увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Активна життєва позиція, з одного боку, тісно пов'язана з внутрішнім світом людини, його структурою і динамікою, які значною мірою відображені у самоствавленні людини; з іншого, життєва позиція людини у пізній дорослості має бути співвіднесена з її можливостями соціально взаємодіяти з навколишнім середовищем.

Поняття самоствалення у психологічну літературу запроваджено у середині 70-х рр. ХХ ст. у контексті вивчення Я-концепції та самості особистості. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених проблемі самоствалення, його дослідження стосовно людей літнього віку залишається недостатнім. Крім того, зростає потреба вивчення самоствалення у зв'язку з поєднанням двох суперечливих тенденцій становлення Я-концепції у пізньому віці. З одного боку, спостерігається загальне зниження цінності Я, егоїстична стагнація, коли людина відмовляється від власної екзистенції і замикається у площині минулого. У людей відсутній зв'язок з теперішнім часом, їхнє Я реагує лише на власні зміни, в центрі яких опиняється фізичний біль. Егоїстична стагнація загострює особистісні якості людини, гальмуючи подальше формування самоствалення. З іншого боку, у літніх людей спостерігається певна стабілізація Я-образу і фіксація на позитивному самостваленні.

Психологічним супроводом літніх людей з метою збереження активної життєвої позиції, на нашу думку, може бути їхнє залучення до організованого навчання. В Україні це реалізується у межах освітніх послуг, які надає Університет третього віку (далі – УТВ). У цьому навчальному проекті особи пенсійного віку можуть здобувати та поглиблювати свої знання з іноземних мов, комп'ютерної грамоти, психології, історії, мистецтва тощо. Припускаємо, що участь в організованому навчанні створює в осіб літнього віку своєрідну характерну лише їм мотивацію самоствалення. Дослідження цього аспекту особистісного розвитку розв'язує важливе науково-дослідницьке завдання: психологічне обґрунтування змін, що забезпечує розвивальне середовище організованого навчання у літніх людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних геронтопсихологічних дослідженнях проаналізовані різні аспекти психології людей літнього віку: особливості особистісного розвитку (Л.І. Анциферова [1]), кризові явища, пов'язані з втратою соціально-економічного статусу (А.Г. Лідерс [5]), психосоціальна адаптація (Н.Н. Петрова [7]), соціальна взаємодія (М.Р. Мінігалієвої [6]) та ін. У цих пуб-

лікаціях зазначається роль самоствавлення та мотиваційних чинників у життєдіяльності людей похилого віку.

На структурні зміни самоствавлення та мотивацію провідних життєвих цінностей в осіб пенсійного віку вказує М.В. Єрмолаєва. Один із висновків дослідження психолого-педагогічного супроводу осіб похилого віку полягає у тому, що при нормальному типі старіння психологічний супровід має забезпечити створення системи мотивів, особистісно-значущих цілей та цінностей, які активізують процес саморозвитку особистості у плані саморозуміння, самопізнання та самоприйняття. Завданнями психолого-педагогічного супроводу у такому разі є створення умов для формування позитивної ідентичності, прийняття і підвищення усвідомлення прожитого життя, самоприйняття, емпатії, цінності мотивів творчості та пізнання. Автором показано, що навчання літніх людей сприяє не лише розширенню кругозору, але й особистісному самовизначенню через розвиток нового ставлення до себе та своїх можливостей. Створюються передумови для усвідомлення потреби і здатності до самореалізації, орієнтації у власному особистісному потенціалі, для структурування свого життєвого досвіду та створення нових сенсожиттєвих орієнтацій [2]. У такий спосіб залученість до організованого навчання може посприяти суттєвим змінам самоствавлення у похилому віці.

Самоствавлення розглядаємо як підструктурну одиницю загальної системи ставлень людини до себе та навколишнього світу. Основними компонентами самоствавлення є когнітивний, емоційний та конативний [9]. У руслі концепції особистісного смислу «Я» людини, В.В. Столін запропонував модель самоствавлення. Основою самоствавлення вважається процес, у якому власне Я, власні риси і якості оцінюються особистістю стосовно мотивів, які виражають потребу в самореалізації [11]. З цього випливає, що самоствавлення можна описувати лише у контексті аналізу мотивів, які його породжують.

Враховуючи своєрідність мотиваційної сфери у похилому віці, можна стверджувати, що на особистісні зміни першочергово впливатимуть мотиви уникнення страждань, нових неочікуваних ситуацій і контактів, мотиви, які забезпечують автономію і власну незалеж-

ність. Проявом цього мотиву є потреба у захисті свого «Я» від стороннього втручання, небажання розкритись, прагнення зберегти свій внутрішній світ, що, можливо, пов'язано із зростанням інтровертовності у похилому віці. Пріоритетними є також мотиви, пов'язані з любов'ю, еротикою і творчістю [4].

Відомо, що рушійними силами психічної активності виступають лише ті потреби, задоволення яких має особисте значення для людини. Так, Б.М. Рижов встановив, що після 60-ти років знижується рівень мотивації самореалізації та репродуктивної мотивації, а пізнавальна, вітальна, альтруїстична мотивація та мотив самозбереження зростають. Крім того, зростає рівень моральної мотивації і мотивація захисту «Я» [8].

Враховуючи складний спектр особистісних змін та мотиваційних перетворень у людей похилого віку, вважаємо необхідним дослідити особливості прояву самоствавлення у літніх людей, що залучені до навчання в УТВ.

Метою статті є представлення результатів дослідження мотиваційних чинників формування когнітивного, емоційного та конативного компонентів самоствавлення в осіб літнього віку, які залучені до організованого навчання.

Для дослідження самоствавлення осіб пенсійного віку використана методика В.В. Століна і С.Р. Пантілеєва, яка вимірює такі модальності самоствавлення: відстороненість, самовпевненість, самокерування, дзеркальне Я, самоцінність, самоприйняття, самоприв'язаність, внутрішня конфліктність, самозвинувачення, самоповага, аутосимпатія і самоприниження.

Для з'ясування мотиваційних корелят самоствавлення застосована методика мотиваційної структури особистості В.Е. Мільмана, яка визначає мотиви життєзабезпечення, комфорту, досягнення соціального статусу, спілкування, загальної активності, творчої активності, суспільно корисної діяльності, а також загальножиттєву та робочу мотивацію (ідеальну і реальну).

Демографічними показниками для досліджуваної вибірки були рівень освіти, працевлаштованість, місце проживання, збереженість

подружніх стосунків, стан здоров'я та матеріальний стан. Стан здоров'я і матеріальний стан оцінювалися суб'єктивно.

Нами обстежено 52 особи літнього віку (середній вік – 65 років). З них 26 осіб залучені до організованого навчання (відвідують лекційні та практичні заняття УТВ у середньому упродовж двох років); 26 осіб – контрольна група, особи, не залучені до такого навчання.

Розглянемо соціально-демографічні характеристики досліджуваної групи. Серед слухачів УТВ 87 % респондентів мають вищу освіту, 13 % – середню спеціальну; 27 % – працевлаштовані; усі проживають у місті; 34 % мають збережені подружні стосунки; 11,5 % оцінюють стан свого здоров'я як добрий, а 88,5 % – як середній; 4 % свій матеріальний стан оцінюють як добрий, 73 % – як середній, 23 % – як поганий.

50 % респондентів контрольної групи мають вищу освіту, 50 % – середню та середню спеціальну, працевлаштованими є 34 % респондентів, жителями міста виявилися 77 % респондентів, а решта 23 % – проживають у селі. 69 % респондентів контрольної групи мають збережені подружні стосунки; 15 % оцінюють стан здоров'я як добрий, 62 % – як середній і 23 % – як поганий. У контрольній групі матеріальний стан оцінюють як добрий 15 % респондентів, як середній – 66 % і як поганий – 19 %.

Отже, усі досліджені особи літнього віку, які залучені до організованого навчання, проживають у місті, в основному, мають вищу освіту, переважна більшість непрацевлаштовані і не мають партнера життя. З-поміж слухачів УТВ більша кількість осіб, ніж у контрольній групі, оцінюють свій матеріальний стан як поганий, проте ніхто не оцінює як поганий стан свого здоров'я. Переважна більшість респондентів контрольної групи проживають у місті, половина мають вищу освіту, переважна більшість непрацевлаштовані, удвічі більше осіб, ніж серед слухачів УТВ, мають збережені подружні стосунки. У цій групі більше осіб задоволені своїм матеріальним станом, проте є значно більше, ніж серед слухачів УТВ, таких, які незадоволені станом свого здоров'я.

Слухачі УТВ продемонстрували вищі показники за такими шкалами, як відстороненість ($t=3,933$; $p=0,000$) та самоповага ($t=2,745$; $p=0,008$), і нижчі – за шкалами самоприв'язаність ($t=-2,034$; $p=0,047$), внутрішня конфліктність ($t=-3,749$; $p=0,000$), самозвинувачення ($t=-2,214$; $p=0,031$) та самоприниження ($t=-3,247$; $p=0,002$) (див. рис. 1).

Середні показники відстороненості для слухачів УТВ виявилися такими, що дають змогу говорити про небажання розкривати іншим свій внутрішній світ ($M=8,154$). Це може свідчити про добре сформовану функцію психологічного захисту: при отриманні інформації, яка загрожує усталеним уявленням про власне «Я», при невдачах або психотравмах саме цей механізм дає їм змогу захистити сталість свого Я-образу. З отриманих результатів випливає, що заняття в УТВ сприяють формуванню такого механізму.

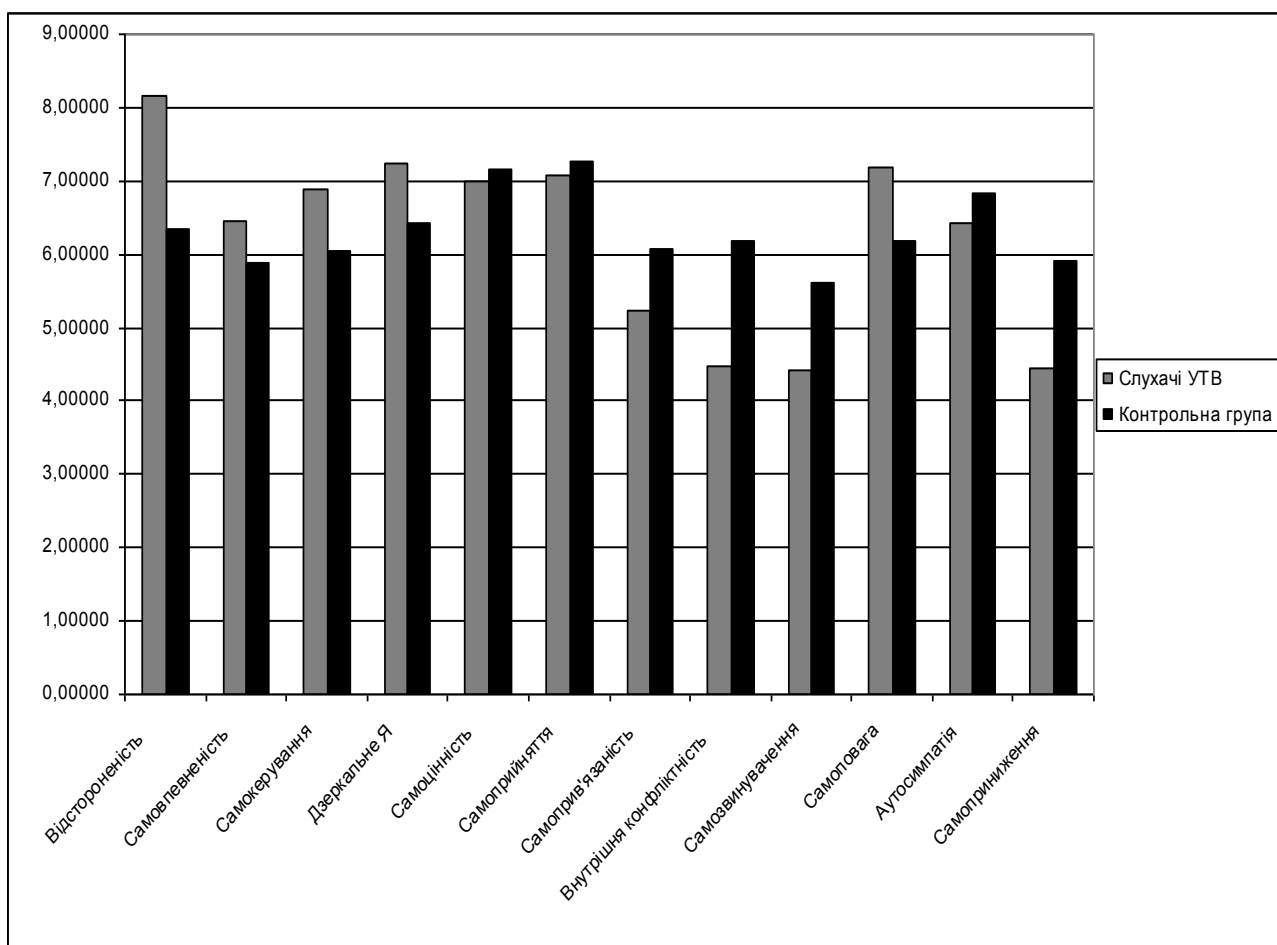

Рис. 1. Середні значення модальностей самоствавлення для слухачів УТВ та респондентів контрольної групи (при $p<0,05$)

Інші зазначені відмінності встановлені для модальностей самоствавлення, які коливаються у середньому діапазоні значень і свідчать про те, що слухачі УТВ вище цінують свою моральність, цілеспрямованість та успіх порівняно з іншими особами цього віку. Вони також більше виявляють симпатії до себе, більше схильні до особистісних змін, менше переживають особистісних конфліктів і сумнівів.

Побудовані дві факторні моделі, які дають змогу оцінити роль мотиваційних чинників у формуванні самоствавлення в осіб, які у літньому віці залучені (не залучені) до організованого навчання. Процедура факторного аналізу полягала у виокремленні провідних факторів у результаті варімакс-обертання для кожної з груп досліджуваних. Для обох груп побудовані 4-факторні моделі. Для осіб, які відвідують УТВ, модель пояснює 78,468 % від загальної дисперсії даних, для контрольної групи – 77,303 %.

Факторна структура в обох групах досліджуваних виявилася подібною. Перший фактор ми назвали «Мотиваційна сфера» (45,727 % та 40,322 % від загальної дисперсії для першої та другої групи відповідно), другий – «Позитивне самоствавлення» (17,806 % та 19,571 % від загальної дисперсії відповідно), третій – «Самоприйняття» (8,125 % та 10,726 % від загальної дисперсії відповідно), четвертий – «Самокерування» (6,809 % та 6,684 % від загальної дисперсії відповідно). Відмінності між факторами полягають у змістовій наповненості кожного з них.

Перший фактор практично не відрізняється в обох досліджених групах і об'єднує усі виокремлені В.Е. Мільманом складові мотиваційної структури особистості з факторними навантаженнями в діапазоні від 0,534 до 0,888 (крім мотиву комфорту для контрольної групи).

Спільним для другого фактора в обох групах є те, що високі показники самоповаги (0,528; 0,554) та дзеркального Я (0,619; 0,804) пов'язані з низькими показниками самоприниження (-0,960; -0,906), самозвинувачення (-0,874; -0,844) і внутрішнього конфлікту (-0,906; -0,699). Основна відмінність полягає у тому, що для слухачів УТВ у другому факторі високі факторні навантаження мають показники

відстороненості (0,547) та самовпевненості людини (0,546), натомість для контрольної групи – самоцінності (0,646).

Фактор «Самоприйняття» в обох групах містив такі шкали: аутосимпатія (0,932; 0,899), самоприйняття (0,853; 0,883) та самоприв'язаність (0,553; 0,841). Для слухачів УТВ, крім того, має значення самоцінність (0,826), а для контрольної групи – самовпевненість (0,614).

Четвертий фактор «Самокерування», незважаючи на спільні компоненти (самокерування – 0,821 та 0,826; самоповага – 0,634 та 0,607), містить найбільше відмінностей. Так, для слухачів УТВ сюди увійшла шкала «дзеркальне Я» (0,546), а також мотиви комфорту (0,796), спілкування (0,707) та ідеальної робочої мотивації (0,626). Для контрольної групи складові мотиваційної структури особистості до цього фактора не увійшли, а натомість приєдналась така модальність самоствавлення, як відстороненість (0,742).

Отже, особи літнього віку, які обрали організоване навчання, для формування позитивного самоствавлення, а саме для підвищення своєї самоповаги, формування уявлення про те, що навколишні їх приймають і поважають, для підвищення аутосимпатії та зниження внутрішнього конфлікту мають оберігати свій внутрішній світ від спроб сторонніх до надмірно довірливих стосунків. Це посилюватиме самостійність та енергійність осіб літнього віку. Таку дещо відсторонену позицію легше досягти тим слухачам УТВ, які у житті керуються мотивами комфорту ($r=0,389$), цінності спілкування ($r=0,408$), творчої активності ($r=0,450$), які загалом мають схильність до ідеальної загальножиттєвої мотивації ($r=0,519$) і які не мають супутника життя ($r=0,459$). Якщо особи літнього віку, які продовжують неперервну освіту, хочуть досягти більшої впевненості, вони мають сконцентрувати увагу на таких мотивах життєдіяльності, як мотив зростання соціального статусу ($r=0,564$), спілкування ($r=0,499$), загальної активності ($r=0,475$), творчої активності ($r=0,518$) та суспільно корисної діяльності ($r=0,518$).

Для формування безумовного прийняття себе (навіть за наявності певних недоліків) особи, які обрали шлях організованого навчання,

мають відчувати власну цінність. Це переживання підсилюватиметься, якщо людина керуватиметься у житті мотивами творчої активності ($r=0,403$).

У контрольній групі в осіб літнього віку позитивне самоставлення стимулюється насамперед зростанням самоцінності, яка збільшуватиметься при задоволенні потреби у спілкуванні ($r=0,442$) і при реальній загальножиттєвій мотивації ($r=0,544$). Для осіб цієї групи аутосимпатія та самоприв'язаність зростатимуть, якщо людина ставатиме більш впевнена у собі і керуватиметься при цьому такими мотивами, як підвищення соціального статусу ($r=0,402$), спілкування ($r=0,552$), творчої активності ($r=0,474$), суспільно корисної діяльності ($r=0,541$), ідеальної та реальної загальножиттєвої та робочої мотивації (r в діапазоні від 0,410 до 0,441). Зазначене вище більше характеризує осіб з вищою освітою ($r=0,409$).

У літньому віці більша саморегуляція супроводжується зростанням самоповаги незалежно від залученості до неперервної освіти. Якщо людина відвідує організоване навчання УТВ, для подальшого формування її самоставлення має значення також думка про те, що навколишні її приймають і схвалюють. Саме самокерування найтісніше пов'язане з мотиваційною сферою осіб цієї групи, насамперед, з мотивами комфорту та спілкування. Подальшому формуванню дзеркального Я можуть сприяти мотиви комфорту ($r=0,495$), підвищення соціального статусу ($r=0,607$), спілкування ($r=0,699$), творчої активності ($r=0,437$) і суспільно корисної діяльності ($r=0,427$), а також ідеальної та реальної загальножиттєвої та робочої мотивації (r в діапазоні від 0,441 до 0,597). Особи літнього віку, які не залучені до організованого навчання, більше самокерування досягають за умови, коли лише частково розкриваються перед навколишніми, що, однак, не свідчить про їхню некомунікабельність, бо вони не уникають ані спілкування ($r=0,482$), ані творчої активності ($r=0,477$), ані суспільно-корисної діяльності ($r=0,540$).

Висновки. Мотиваційні чинники визначають насамперед спрямованість внутрішньої дії людини літнього віку. Незалежно від залученості до організованого навчання, для успішного формування спря-

мованості внутрішніх дій у літньому віці необхідно стимулювати мотиви спілкування, творчої активності та суспільно корисної діяльності.

Нами констатовано, що для осіб літнього віку, залучених до організованого навчання, конативна складова самоствавлення мотивується комфортом (душевним та фізичним) і загальною активністю особистості; більшу роль, ніж в інших ровесників, має мотив досягнення вищого соціального статусу. Мотиваційні чинники (мотиви спілкування, творчої активності та комфорту) суттєво впливають на когнітивну складову самоствавлення осіб, що навчаються; натомість в осіб, які не залучені до організованого навчання, мотиваційні чинники (мотив спілкування та загальножиттєва реальна мотивація) формують емоційну складову самоствавлення.

Подальші дослідження цієї проблематики пов'язуємо з визначенням мотиваційного профілю осіб літнього віку з різною залученістю до організованого навчання.

Література

1. Анцыферова Л.И. Психология старости: особенности развития личности в период поздней взрослости / Л.И. Анцыферова // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 3. – С. 86 – 99.
2. Ермолаева М.В. Психолого-педагогическое сопровождение пожилого человека: субъектный подход: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / М.В. Ермолаева. – М., 2010. – 53 с.
3. Крапивина О.В. Особенности самоотношения у женщин, переживающих кризис пожилого возраста / О.В. Крапивина // Вестник Тамбовского университета. Серия: Естественные и технические науки. – 2011. – Т. 16. – Вып. 1. – С. 389 – 390.
4. Краснова О.В. Социальная психология старения: учеб. пособие / О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. – М.: Академия, 2002. – 288 с.
5. Лидерс А.Г. Кризис пожилого возраста: гипотеза о его психологическом содержании / А.Г. Лидерс // Психология зрелости и старения. – 2000. – № 2. – С. 6 – 11.
6. Минигалиева М.Р. Личностные типы и социальные контакты людей позднего возраста / М.Р. Минигалиева // Психология зрелости и старения. – 2000. – № 2. – С. 75 – 88.
7. Петрова Н.Н. Психосоциальная адаптация в кризисном возрастном периоде / Н.Н. Петрова // Журнал прикладной психологии. – 1999. – № 4. – С. 17 – 20.

8. Рыжов Б.Н. Системная периодизация развития / Б.М. Рыжов // Системная психология и социология. – 2012. – № 5 (1). – С. 5 – 25.

9. Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой / Н.И. Сарджвеладзе. – Тбилиси : «Мецниереба», 1989. – 204 с.

10. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 288 с.

Партыко Татьяна. Мотивация самоотношения лиц пожилого возраста, приобщенных к организованному обучению. Исследованы мотивационные факторы формирования когнитивного, эмоционального и конативного компонентов самоотношения в лиц пожилого возраста, которые приобщены к организованному обучению. Установлено, что больше всего мотивационное влияние оказывается на конативную и когнитивную составляющие самоотношения. Определена роль мотивов комфорта, общения, общей активности, творческой активности и социального статуса на формирование самоотношения.

Ключевые слова: самоотношение, мотивация, поздняя взрослость, обучение.

Partyko Tetyana. Motivation of Self-Attitude of Elderly People Involved in Organized Learning. The article focuses on motivational factors of formation of cognitive, emotional and conative components of self-attitude in elderly people involved in organized learning. The participants of the research are 52 elderly persons (average age – 65 years), out of them 26 people have been involved in organized learning during two years on average, 26 people have not been involved. Self-attitude modalities based on methodologies by V.V. Stolin and S.R. Pantyleev and motivational factors based on methodology of personality motivational structure by V.Ye. Mil'man have been measured.

The research shows that motivational factors first of all reveal determination of internal action of an elderly person. Irrespective of the involvement in organized learning it is necessary to stimulate motives of communication, creativity and social activity to ensure successful formation of internal action determination in elderly people.

Peculiarities of self-attitude motivation in elderly people, involved in organized learning, are related to conative component of self-attitude which is motivated by comfort (spiritual and physical) and general activity of a person. Motive of achieving higher social status plays a more important role than in their peers. Cognitive component of self-attitude in people who study is influenced by the motives of communication, creativity and comfort. With people who are not involved in organized learning such motivational factors as communication motive and motive of real motivation related to general life form an emotional component of self-attitude.

Key words: self-attitude, motivation, late maturity, learning.